

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET

Települési igazgatás és jogszolgáltatás a Jászkun területben¹

A KIVÁLTSÁGOLT TELEPÜLÉSEK önkormányzatát a helyi tanácsok igazgatták, élükön a főbíróval. A testület tagjai kizárólag redemptusok (a redempcióban földet váltottak) vagy redemptus-nemesek lehettek, választói joggal is ők rendelkeztek. Az igazgatást testületi döntések alapján a szenátorok felügyelték, illetve intézték. A tanács hatásköre jogszolgáltatásra és közigazgatásra terjedt ki, gazdaságirányító intézkedései a települési és az egyéni gazdálkodásra is hatottak.

A tanács, mint testület részt vett a kerületi előjárók jelölésében, közgyűlési megbízottain keresztül a választásukban. Helyi szabályrendeleteket alkotott, lakosi jogot adományozott. Végezte az adóigazgatással, a katonaállítással és -tartással kapcsolatos feladatokat, felügyeletet gyakorolt a céhek felett. Hiteleshelyként bizonyágleveleket adott ki. Előtte zajlottak az adásvételek, kezelte a végrendeleteket. Ellátta a közgyámi feladatokat, felügyelt az árvák vagyonára, a kijelölt gyámokat elszámoltatta. Felügyelt a birtokviszonyok alakulására, az elővételi jogok betartására, a földfelmérésekre, a rendszeres időszakhoz kötött mezőgazdasági feladatokra.

A tanács döntött a házhelyosztásokról, elvégeztette az összeírásokat, s az adóigazgatási feladatokat. Kezelte a kisebb királyi haszonvételeket, ellenőrizte a piacok, a vásárok, az ár- és bérlimitációk megtartását. A tanács előtt fogadták a közösség pásztoraikat. Szabályozta a munkavállalást és a kereskedelmet. A katolikus településeken gyakorolta a kegyúri jogot, a református településeken – tagjain keresztül – részt vett a presbitériumok munkájában, s mindkét esetben a település kulturális és erkölcsi irányításában. Munkáját a szegődményesek népes csoportja segítette.

A területben működő községi főbírók hatásköre összetettebb volt a vármegyék községbírói hatáskörénél. A főbíró az igazgatszolgáltatás és a köz-

¹ A Jászkun Kerület 1696–1876 között önálló közigazgatási egység volt. 1702–1745-ig földesúri hatalom alá került, 1745-ben a jászkun redempcióban visszaváltotta szabadságát és területi autonómiát nyert. Az autonóm kerületbe 8 kiskunsági, 6 nagy-kunsági és 11 jászsági kiváltságolt település tartozott.

igazgatás mellett, a település gazdasági, kulturális és erkölcsi irányítását is kézben tartotta. A jászkun helységekben — még a legkisebbekben is — a főbíró sokkal szélesebb jogkört kapott, mint a jobbágyközségek bírói, akiknek hatósági jogait a földesúr erősen korlátozta.² A földesúri és az egyházi mezővárosok bíráihoz viszonyítva, ha azoknál nem is jelentősebb, de komplexebb hatalom volt a kezükben. Szabó László szerint ez annak tudható be, hogy jogilag homogén közösséget irányítottak: közösségük valamennyi lakója szabad ember volt.³ A személyes szabadság erősítette az identitást, hatott az önkormányzat működésére. Ugyanekkor nem feledhetjük, hogy a földváltás következtében a népesség személyes szabadsága a gazdasági és politikai jogok vonatkozásában differenciálódott. A vármegyékben a nemesesség ki tudta vonni magát a főbíró hatalma alól, sőt Nagykőrös mezőváros esetében még szembe is fordulhatott a város vezetésével.⁴ A Jászkun Kerületben az adott település minden tagjára kiterjedt a bírói hatalom, a nemesekre is.

Megjegyezzük, hogy a Jászkunságban a községektől a mezővárosokat csupán az országos vásártartási jog elnyerése különböztette meg, a mezővárosokat megillető többi joggal a közös privilégiumból eredően a községek is rendelkeztek. A kerületben a helységek azonos kiváltságokkal éltek, önkormányzatuk működtetését a település nagyságrendjétől függően irányította népesebb, vagy kevésbé népes tisztségviselő gárda. A szervezeti tagolódásban és a hatáskörökben nem volt különbség, ezért alkalmazzuk egységesen minden jászkun községre a település, vagy a helység megnevezést, eltekintve a mezővárosi rang kiemelésétől.

AZ IGAZGATÁS ELLENŐRZÉSÉRE, SEGÍTÉSÉRE ALAKULT HELYI TESTÜLETEK

A külsőtanács

A külsőtanácsok viszonylag későn, csak a XVIII. század végére alakultak meg. Előzményüknek az electa communitas 20–50 fős testületét tekinthetjük. A testület tagjait a település tizedbeosztása szerinti arányos elosztásban a redemptusok közül a tized lakói delegálták. Közreműködtek az éves szám-

² HORVÁTH 1972. 565–572.

³ SZABÓ 1982. 11–12.

⁴ GALGÓCZY 1896. 154.; 167–170.

adások jóváhagyásában és a bíróválasztásokban. A bíróválasztáson kötelező volt szavazniuk. Bizonyos mértékig védőpajzsot képeztek a tanács és a lakosság között.

1797-re az *electa communitas* minden helységben felváltotta a külsőtanács. A külsőtanács ugyanúgy 12 tagból állt, mint a kistanács, a szenátus. Tagjai esküt tettek a közösség érdekeinek védelmére. Részt vettek a választásokban. Gyakran közülük választottak tisztségviselőt, a más ügyben elfoglalt szenátorokat helyettesíthették a jogszolgáltatásban. Megbízásuk a szenátorokéhoz hasonlóan életük végéig szólt. A külsőtanács a gazdasági döntésekben véleménynyilvánítási és szavazati jogot kapott. Működése a kerületen kívüli hasonló testületektől több vonatkozásban eltért.

A jászkun helységek külsőtanácsainak élén soha nem állt külön vezető, s nem tartottak önálló, külön tanácskozásokat sem, amint az a szabad királyi városokban megfigyelhető. Hatáskörükben igazodtak a szabad királyi városok külsőtanácsaihoz, szerepük ugyanúgy másodlagos maradt a kistanács mögött, mint a szabad királyi városokban. Az országos kép e tekintetben nem egységes.

Nyíregyházán 1837 előtt volt olyan időszak, amikor a nagyobb tanács vezető szerepet vívott ki, később itt is a szenátus (belsőtanács) kerekedett felül. A kecskeméti *electa communitas* feladatát és kialakulását tekintve hasonló volt a kerületbeli testülethez. Nyíregyházán és Kecskeméten is a „közrend képviselőiből” alakult meg a külsőtanács, és fő feladata mindkét városban a számadások felülvizsgálata volt. Kecskeméten az 50–70 tagú testület 1811-re öltött határozott szervezeti formát, tehát közel másfél évtizeddel később, mint az a kerületbeli településeken történt. Kecskeméthez hasonlóan Nagykőrös (1817) és Cegléd (1819) választott községe is később alakult meg, mint a jászkunságiak.

A hajdúvárosok külsőtanácsai kevés eltéréssel hasonlóak a jászkunságiakhoz. Hajdúdorogon a jogalkotásban nem kapott szerepet a külsőtanács, a jászkun településeken igen, pl. a statutumok alkotásában és elfogadásában. Hajdúszoboszlón a testületi üléseken szavazati joguk csak a szenátoroknak volt, a jászkunoknál a gazdasági ügyekben a külsőtanács tagja is szavazhatott. Hajdúszoboszlón a szenátorokat az *electa jurata communitas* tagjai közül választották. Ezt a gyakorlatot a Jászkun Kerületben 1823-tól vezették be. Hajdúhadházon a nagytanács azonosult a közbirtokossági gyűlésekkel. A Jászkun Kerületben a birtokosság véleményét és szavazatát nem helyettesíthette a külsőtanács.

A birtokossági gyűlések

A jászkun redempcióban megváltott osztatlan közös tulajdonnal a birtokosok közössége rendelkezett. A redemptus birtokosok közössége 1848-ig azonos a politikai közösséggel. A tulajdonosi érdekérvényesítést, és a politikai élet koordinálását a redemptusok a tanácsra hagyták, s csak a nagyobb horderejű politikai és gazdasági ügyek eldöntésébe szóltak bele. Beleszólásuk az úgynevezett nagyobb gyűléseken történt, ahol a tanács és a tekintélyesebb birtokosok együtt határoztak. A birtokosok az ülés napirendjének meghirdetésével értesültek a tárgyalandó gazdasági kérdésekről, s aki akart az megjelenhetett, véleményt nyilváníthatott és szavazhatott. A tanácsülési jegyzőkönyvbe mindenkor feljegyezték a megjelent birtokosok nevét.

A jászkun birtokosok közössége, amint azt egy korábbi tanulmányban már kifejtettem⁵ nem tekinthető nemesi közbirtokosságnak. A redempcióban kollektív nemességet nyert Jászkun Kerület birtokosai nem alkottak compossessoratust. A nemesi közbirtokosságok sajátosságait és a községekhez való viszonyát elemezve megállapítottam, hogy a jászkun településeken a redempció után kialakult közbirtokosság, birtokos közösség csupán bizonyos vonásokban hasonlítható a nemesi közbirtokossághoz.

Fodor Ferenc⁶ a jászk községekről azt állapította meg, hogy azok gazdasági közösségek. Kutatásaim Fodor megállapítását az egész Jászkun Kerületre igazolják. A jászkun községek maguk szabták ki maguknak a gazdálkodási formát, s a közös döntések hatálya mindenkire egyformán kiterjedt. A döntések ezért „nagyobb gyűlésekben” születtek, a birtokosok, azaz az osztatlan tulajdon tulajdonosainak beleszólásával és szavazatával.

A Jászkun Kerületben nem volt szükség a közbirtokossági szervezet elkülönülésére, hiszen a politikai élet irányítói ugyanabból a társadalmi csoportból kerültek ki, mint a gazdasági élet vezetői. A gazdasági gyűléseket 1848 után váltották fel az intézményesült közbirtokosság külön tartott birtokossági ülései. Az átalakulás formai és tartalmi változásokat és a birtokossági vagyon elkülönítését eredményezte. Az 1848 utáni közbirtokosságok már nem települési, hanem csoportérdeket érvényesítettek, s nem sorolhatók a helyi önkormányzat irányító, döntéshozó testületei közé.

⁵ BÁNKINÉ 1998.

⁶ FODOR 1942.

Községi bíróságok

A települések mindennapi életében a legközvetlenebb jogszolgáltatást a tanács, mint bíróság, azaz a tanácsbírók végezte. A tanácsbírók mindenkor kollegiális bíróság volt, változó létszámmal, legkevesebb három taggal működött. Élén a főbíró állt, akit bíraskodási munkájában erre kijelölt szenátorok segítettek. A tanúkihallgatást igénylő esetekben a vallomások és az ítéletet is írásba foglalták. 1745 után a tanácsbírók hatásköre hat forint alatti károkozásra terjedt, 1776-tól ezt az értékhatárt tíz forintra emelték. Az ítélezhozatalt és a tanúk vallomásait a nótárius foglalta írásba, ezért neki mind a kihallgatáson, mind az ítélethozatalnál jelen kellett lennie.⁷ Testi fenytést csak három bírósági tag közös ítéletével szabhattak ki. 1816-tól a tilalomtörökre is csak három vagy négy tanácsbelivel együtt mondhattak ítéletet.⁸

A békebírói feladatokat a helység főbírója egyedül láthatta el. Mégis sokszor a békebíráskodás a felek által elfogadott személyek előtt, úgynevezett arbiter bírák előtt történt. A helyi panaszokat a főbíró személyesen ítélte. Ezeket a rövid úton bevégzett bírói ítéleteket külön naplóban vezették.

Félegyházán 1750-ig a törvénykezés szóbeli formáját gyakorolták. A peres felek megjelentek a bíróság előtt, ahol előadták a sérelmeiket, és a főbíró azonnal meghozta az ítéletet.⁹ A szóbeliség csak a per lebonyolítására vonatkozott, a tényállást és a határozatot bejegyezték a tanács jegyzőkönyvébe. A kezdeti időszakban minden jelenlevő szenátor részt vett az ítélethozatalban, amit az egész testület szavazatával mondtak ki.

A prókátorok közreműködését 1750-től szorgalmazta a generális közgyűlés, de a helységekben még hosszú évtizedekig megmaradtak a közvetlen törvénykezési módok. A prókátorok a fellebbezéseknél, illetve a különböző fokozatú kerületi bíróságokon kaptak közreműködési lehetőséget.

A tanácsbírók a polgári perek közül első folyamodású bíróság volt az illető község lakosai között vagy lakosai ellen indított birtokjogi ügyekben. Előtte kezdődhetek az adóssági és osztályos perek, a helység bel- és külterületén levő ingó és ingatlan vagyona vonatkozó perek, az elővételi jogok megsértése miatti panaszok és perek. Az első folyamodású tanácsbírók ítélt a kihágásokban, és a kisebb bűnügyekben.¹⁰

⁷ BKML Kh. lt. Prot. Curr. 6. 155/1776.

⁸ BKML Kh. lt. Prot. XXVI. 12. p. /1816. jan. 27.

⁹ BKML Kf. lt. Prot. 1. 37/1750.

¹⁰ GYÁRFÁS 1866.

A rendőrbírói intézmény létrehozása után, az 1840:IX.tc. szerint, a rendőrbíró elől fellebbezett ügyekben a tanácsbírószék fellebbviteli jogkörét látott el, azaz másodfokon ítélte. A rendőrbírónak egyszemélyes bírói jogköre volt.

A tanács jogszolgáltatási feladatai között mindenkor, egészen a jogszolgáltatás államosításáig jelentős volt a bűnügyek vizsgálatában való közreműködés. A tanácsbírószék testülete végezte a helyi tanúk kihallgatását azokban a bűnesetekben is, amelyeknek ítélete nem tartozott a hatáskörébe. A tanúkihallgatások vizsgálati jegyzőkönyveit a particularis kerület¹¹ kapitányához továbbították, aki döntött a perbefogásról. Ez utóbbi a tisztügyész feladata volt.

Jelentős feladatot kaptak az első folyamodású bíróságok a fellebbezési fórumokon hozott ítéletek kihirdetésében és végrehajtásában. Az 1751-ben kiadott királyi reguláció 7-dik paragrafusa rendelkezett az apellátákról. A tanácsbírószék ítéletét birtokon belül lehetett fellebbezni. Tehát a helyi bíróság ítéletével elégedetlen fél az ügy tartalma szerint másodfokon a jászkun ítélő fórumokhoz fellebbezhetett, a particularis kapitányi székre, vagy a Jászkun Kerület polgári törvényszékére, ahonnan további fellebbezési lehetőséget kaphatott a nádori törvényszékre. Sokszor egy-egy tanácsbírószéken kezdődött per minden fórumot megjárt. A tanácsbírószék ítéletei a takarékos parasztpolgári szemlélet, a tékozlástól mentes életmód kialakítását támogatták.

A jászkunságiak közül legtöbben a helyi statutumok és az erkölcsi rend ellen vétettek. Kiemelten büntették a bíró vagy a szenátorok megsértését. A vétkes személy 25 pálcát szenvedhetett tiszteletlen beszédjéért. Aki a rendszeti közegnek számító tizedest szidta, éppúgy 25 botütést kaphatott, mint az aki a főbíróat sértegette.¹² A legnagyobb szigorral azokat ítélték el, akiknek önkormányzati tisztségüknél fogva jó példával kellett volna szolgálniuk, mégis kihágást követtek el. A káromkodókat, bármilyen rendű, rangú lakos volt az elkövető, többnyire templom előtti pálcázással büntették. Ha a káromkodó történetesen egy szenátor volt, annak tisztségétől meg kellett válnia.

A tanács bíraskodási jogköre a nemesekre is kiterjedt, amíg azok a Jászkun Kerületben laktak. 1753-ban a nádor utasította a tanácsokat, hogy követeljék meg a kerületbeli nemesektől a nemesség igazolását. Ugyanekkor fi-

¹¹ Partikularis kerület volt a Jász, a Nagykun és a Kiskun Kerület.

¹² BKML (Bács-Kiskun Megyei Levéltár) Kh. lt. (Kiskunhalas levéltára) Fasc. I. Sub. A. No. 34/1759.

gyelmeztet, az igazolás nem jelenti azt, hogy a nemesek külön törvénykezés alá tartozhatnak, „...semmi jurisdictiót magukra ne vehessenek, hanem a több lakosokkal egy sorsban álljanak amíg a Districtusokban laknak”.¹³

A nemesek törvényszék előtti helyzetét a Jászkun Kerület kiváltságolt volta éppúgy meghatározta, mint a tulajdonlásukat. A Jászkunságban sem nemesi birtok, sem külön nemesi törvénykezés nem kapott helyet. Büntető ügyekben azonban a nemeseket nem vethették börtönbe, amíg törvényesen be nem idéztettek, s el nem marasztaltattak. A nemesek perbe hívása a particularis kapitány jogkörébe tartozott, a tanácstörvényszék előtt kivett vallomás alapján.

A büntetési tételek 1760-tól emelkedtek. 1761-ben a káromkodók 50 pálcát, a visszaesők száz botütést kaphattak. Halálos ítéletet a tanácstörvényszéken nem hozhattak, ezekben az ügyekben csupán a kivizsgálást végezték. 1763-ban aki a bírót megsértette, ötven pálcaütést kapott. Az ilyen ítéleteket azonnal végrehajtották, s fellebbezést csak az ítélet végrehajtása után engedtek. Bizonyára számtalan visszaélés előfordulhatott, mert 1777. márciusában a Félegyházán tartott particularis gyűlésből kihirdették, hogy a felek kérésére a tanácstörvényszéknek mindenkor meg kell engedni a birtokon belüli fellebbezést.¹⁴

Ha összehasonlítjuk a jászkunsági tanácstörvényszékek hatáskörét, pl. a hajdúvárosok hasonló fórumainak hatáskörével, ez utóbbit több vonatkozásban szűkebbnek látjuk. A hajdúk önkormányzatának jogi kereteit Forgách Zsigmond 1613-ban kiadott 12 pontos instrukciója szabta meg, bár a Hajdúkerület csak 1698-ban a hajdúk főkapitányának megválasztásával jött létre. Addig a hajdúvárosok pallosjoggal rendelkeztek. 1699-ben I. Lipót király a városoktól megvonta a pallosjogot és a Hajdúkerület közgyűlésére ruházta, a hajdúvárosok tanácsai pedig 12 pálcaütésnél, vagy 12 napi elzárásnál nagyobb büntetést nem szabhattak ki.¹⁵ A jászkun tanácstörvényszék, amint láttuk, jóval súlyosabb testi fenyegetésre ítéltetett.

A tanácstörvényszék hatalmát az 1830-as évektől kezdte a generális közgyűlés¹⁶ visszaszorítani. Egyre többször olvasható a közgyűlésből, a főkapitánytól vagy a nádortól küldött körlevelekben, hogy az instans kérését a [helyi] Bíróság jó móddal elintézni igyekezzen. 1835-ben csökkentették a

¹³ 1753. ápr. 15-i punctumok. Közli NAGY 1924. 101–107.

¹⁴ BKML Kh. It. Prot. Curr. 6. 2004/1777.

¹⁵ NAGY 1995.

¹⁶ A 25 települést magába foglaló Jászkun Kerület közgyűlését nevezték generalis közgyűlésnek. Mai igazgatási szervezetünkben a megyei közgyűlésnek felel meg.

kiszabható botütések mennyiségét, ettől fogva a tanácstörvényszék 25 pál-cánál többre senkit nem ítéltetett.

A települési önkormányzat közigazgatási és jogszolgáltatási feladatait segítette a rendészeti igazgatás. A kül- és a belterületi rendészet munkáját népes kinevezett, választott és szegődményes tisztségviselők végezték. Az ágazat működését az igazgatás monografikus feldolgozásával együtt ismer-tettem.¹⁷ A rendészeti közreműködést a helyi önkormányzat egyik ága sem nélkülözhetette. Különösen így volt ez a települések külterületén. A pusztázó hadnagyság feladata ugyan a gonosztevők üldözése volt, de bizonyos esetek-ben helyszíni büntetést szabhattak ki. A csárdákban korhelykedőket, pl. a helyszínen végrehajtható 12 botütésre büntethették. A végrehajtott botozást azután jelentették a tanácstörvényszéknek. 1840-től a rendészeti ágazat ki-bővült a rendőrbírói intézménnyel.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÁNKINÉ 1995 = BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet: A Jászkun Kerület igazgatása 1745–1876. Szolnok, 1995. [Debrecen, 1996.]

BÁNKINÉ 1998 = BÁNKINÉ Molnár Erzsébet: Közbirtokosságok a Jászkun Kerületben. In: Zounok 13. Szerk.: Zádorné Zsoldos Mária. Szolnok, 1998.

FODOR 1942 = FODOR Ferenc: A Jászság életrajza. Bp., 1942.

GALGÓCZY 1896 = GALGÓCZY Károly: Nagy-Kőrös város monographiája. Bp., 1896.

GYÁRFÁS 1866 = GYÁRFÁS István: A jászkunság szervezete. In: Jogtudományi Közlöny 1866. február 12. 103–105.

HORVÁTH 1972 = HORVÁTH Zoltán: A községi önkormányzat és a parasztság. In: A pa-rasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerk. Szabó István. Bp., 1972. 565–615.

NAGY 1995 = NAGY Sándor: A Hajdúkerületi büntető törvényszék, mint másodfokú bíróság. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXII. Szerk. Radics Kálmán. Debrecen, 1995. 5–30.

NAGY 1924–1926 = NAGY SZEDER István: Adatok Kiskunhalas város történetéhez I–III. Kiskunhalas, 1924–1926.

SZABÓ 1982 = SZABÓ László: A jász etnikai csoport II. A jász társadalom néprajza a XVIII–XIX. században. Szolnok, 1982.

¹⁷ BÁNKINÉ 1995.

SUMMARY

ERZSÉBET BÁNKINÉ MOLNÁR**Local Government and Administration of Justice in the Jászkun District**

The essay introduces the local governments in the so called Jászkun District, which was one of the privileged districts in Hungary during the 17th–19th centuries. Surrounded by counties between 1696–1876, the District was an independent administrative unit consisting of 25 communities. The residents who belonged to the landowner from 1702 to 1745 redeemed themselves in 1745 and became free. The redeemed territory was considered as an undivided common property and its separation took place only after the revolution in 1848.

The local governments of the privileged communities in the district were administered by local councils led by a chief justice. Only landowners and noble men were eligible for membership. The authority of councils included administration of justice, legislation and administration, moreover it ruled the farming of communities and individuals. For example councils adopted local rules, imposed and collected taxes, controlled guilds, fairs, took care of the education of orphans, provided accommodation and food for the military. They regulated employment and trade.

The councils exercised the right of presentation in catholic communities, in those of reformed ones they participated in the activity of presbyteries through their members. In both cases they shaped the moral and cultural lives of the communities. Their work was helped by a number of employees.

More rights were given to the chief justice in autonomous communities than in serf villages. He had power over the nobility residing in the settlement. Communities in the district had the same privileges, but the size of the local government, the number of officers depended on the size of the community. The number of officers was regulated in 1797. Since then a twelve-member senate and a twelve-member external council with limited rights governed the lives of the settlements. Decision making in the most important questions took place at the assembly of landowners involving the council and the most influential landowners. After the separation of the common property in 1848 local autonomy and the organisation of landowners parted.

The essay presents in detail how legislation, administration, and the administration of justice worked. One of the characteristic features of the administration of justice was the harsh infliction of corporal punishments. Instead of 12 rods, which had been ordained by government agencies, they applied 50. The number of blows was reduced to 25 from 1835.